

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА КІБЕРСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглядаються явища соціалізації та кіберсоціалізації особистості. Зазначено, що з поширенням Інтернету та з початком соціалізації особистості в кіберпросторі, тобто кіберсоціалізації, відбувається перебудова всіх сфер життєдіяльності людини; поступово вона стає активним користувачем мережі, конструюючи свою майбутню віртуальну ідентичність. Важливим у цьому процесі є керуваність і досягнення результату, коли кіберпростір стане якісним доповненням реального життя особистості, актуалізуючи реальні соціокультурні практики життєдіяльності.

Зазначається, що соціалізація починається з моменту народження дитини, кіберсоціалізація – з моменту входження її у віртуальний світ, і на кожному з етапів знайомства з ним потрібна увага й підтримка дорослого, однак саме підлітковий вік вважаємо особливо значущим, оскільки в цей період спілкування відіграє важливу роль і розвивається здатність до самоаналізу, формується потреба до самоствердження та почуття дорослості.

Наведено особливості позитивної кіберсоціалізації, механізмами якої є особистісна рефлексія, варіативність мислення, відповідальність за своє майбутнє та готовність використовувати внутрішній ресурс. Важливою умовою позитивної кіберсоціалізації є активне включення Інтернету в суспільні процеси і передання позитивного досвіду користування ним від старших поколінь до молодших.

Запропоновано розподіл труднощів кіберсоціалізації та соціалізації на такі, що виникають внаслідок та у процесі взаємодії з інформаційним середовищем; труднощі, що виникають поза межами інформаційного середовища, та труднощі, що виникають у зв'язку із суспільними змінами на тлі розвитку та поширення інформаційного середовища. Інформаційне середовище перевантажено обсягом інформації, воно створює ілюзію легкої доступності до даних, простого та комфортного життя, що неможливо зрозуміти та опанувати підлітковою самостійно. Втеча у віртуальний світ і викривлене його сприймання можуть мати також цілком психологічні причини, що лежать у площині відносин з оточуючими або переживанням підлітками вікової кризи. Підкреслено необхідність комплексного підходу для подолання цих труднощів на шляху входження підлітків у дорослий світ.

Ключові слова: соціалізація, кіберсоціалізація, інформатизація, адаптація, Інтернет, кіберпростір, підлітковий вік.

Постановка проблеми. З поширенням і надзвичайно стрімким розвитком інформаційних технологій ми потрапили у нову реальність, реальність інформатизовану, складну, різнопланову та нерівномірну. Ба більше, як зазначає М. Епштейн, поступово реальність узагалі починає зникати як процес, паралельний індивідуальному відчуженню у відповідь на глобальне пришвидшення, невстигання людини за людством [1], тобто нездатність кожної окремої людини охопити той обсяг і рівень знань, які створюють люди загалом – це лише один із дисбалансів, які розгортаються наростаючими темпами у XXI столітті.

Молодші покоління сприймають як норму світ, у якому вони народилися, й, звісно, швидше підхоплюють інновації. Однак є ще одна невідповідність сучасності, а саме – невідповідність змін навколишнього світу і змін внутрішніх, тобто інформаційне і навіть психологічне випередження фізіологічних змін і готовності до навантаження, осмислення та опрацювання інформації.

Ця невідповідність стосується перш за все дітей, психофізіологічні можливості яких повинні враховуватись дорослими під час включення їх до сучасних здобутків науково-технічного прогресу та надання дитині доступу до світу необмежених можливостей кіберпростору.

Адаптація до сучасного середовища, формування світогляду і правил життя людини нового часу, визначення умов і пріоритетів для виховання дітей, психологічно здорових та готових жити у інформаційній сучасності, – це дуже короткий список викликів, які стоять сьогодні перед суспільством. У таких умовах процес входження особистості у світ, процес опанування нею світу – як реального, так і віртуального, вимагає істотних зусиль і пильної уваги з боку дослідників та усіх, хто працює та взаємодіє з дітьми.

Мета статті – вивчення особливостей кіберсоціалізації та соціалізації підлітків в умовах інформатизації, а також визначення проблем і пріоритетних напрямів цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація суспільного життя створює низку загроз для дітей і підлітків, серед яких – невідповідність обсягу здобутої інформації реальному досвідові, наївність і віктимна поведінка у мережі, використання медіасередовища як способу втечі, а також створення віртуального викривленого світу, що ускладнює сприймання реального життя, невміння справлятися із жорстокістю, агресією, загрозами медіасередовища [2]. Для гармонійного розвитку дитини та її адаптації у реальність, для гармонійного дорослішання першочергову роль відіграють старші – батьки, вчителі, психологи, які можуть регулювати процес взаємодії з медіатехнологіями та навчити безпечному й корисному їх використанню.

У таких умовах важливими є два процеси, які, на нашу думку, мають бути паралельними та взаємопов'язаними, а саме: соціалізація та кіберсоціалізація дитини. Під соціалізацією розуміють двосторонній процес засвоєння індивідом соціального досвіду в результаті адаптації до соціального середовища та активне відтворення системи соціальних зв'язків у процесі входження в соціальне середовище [2, с. 332].

Явище кіберсоціалізації введено в обіг у 2005 р. В.А. Плешаковим на позначення процесу соціалізації особистості в кіберпросторі. Кіберсоціалізація передбачає якісні зміни самосвідомості людини під впливом і в результаті використання людиною сучасних інформаційних і комп'ютерних технологій у процесі життєдіяльності [3]. Кіберсоціалізація – складник медіасоціалізації, який забезпечує соціальний розвиток людини через інтернет-середовище, впливаючи на якісні зміни структури самосвідомості особистості [2, с. 332].

Різні аспекти соціалізації та кіберсоціалізації сьогодні активно вивчаються багатьма науковцями як у світі загалом, так і в Україні зокрема. Приділяється увага питанням співвідношення цих понять, адаптації людини в кіберпросторі та, навпаки, соціалізації людини у реальному світі за допомогою інформаційного середовища (А.М. Бежевець, М.І. Первушкін, В.А. Плешаков, К.С. Юдіна), механізмам і критеріям успішної кіберсоціалізації (С.М. Верейкіна, Т.О. Сімакова, О.Є. Гавріна, І.А. Ковальчук, М.В. Угольков), особливостям кіберсоціалізації різних вікових груп школярів (О.В. Богач, А.В. Тадаєва).

У сучасних умовах соціалізація та кіберсоціалізація неможливі одна без одної з огляду на одночасне існування та розвиток реального та віртуального світів. Первинна соціалізація людини відбувається з моменту її народження і до формування зрілої особистості; кіберсоціалізація залежатиме від початку взаємодії дитини з інтернет-простором. Як правило, це відбувається не пізніше молодшого шкільного віку.

У процесі кіберсоціалізації перебудовуються всі без винятку сфери життєдіяльності людини (інформаційна, освітня, дозвіллева тощо). Крім того, інтернет-простір істотно впливає на засвоєння соціальних норм, формування ціннісних про соціальних орієнтацій і є апробацією сімейних, громадянських, загальнолюдських форм поведінки. Сучасні темпи життя людини спрямовані на орієнтири, основані на посиленій ролі сучасного інформаційного способу життя, тобто людину спонукають до того, щоб вона мала постійний доступ до Інтернету для отримання інформації. Особливістю соціалізації людини у віртуальному середовищі є її активність: індивід у кіберпросторі перетворюється із соціального об'єкта на соціальний суб'єкт [2, с. 245].

Вважаємо, що визначальною є позиція В.А. Плешакова, який вказує на те, що у процесі кіберсоціалізації повинно відбутися формування таких відносин із кіберпростором, у яких він буде не альтернативним середовищем існування, а стане якісним доповненням реального життя особистості, актуалізуючи реальні соціокультурні практики життєдіяльності в контексті інтеграції і злиття двох популярних у XXI столітті середовищ соціалізації: 1) предметної дійсності і матеріальної дійсності; 2) знаково-символьної дійсності кіберпростору; обидві з яких як потенційно, так і реально впливають на становлення і трансформацію суб'єктивної реальності (явищ психіки) [4, с. 73].

Однак віртуальний світ є привабливим для молодшої аудиторії саме можливістю поєднання реальності з ілюзорним, фантастичним світом. Ситуація може ускладнюватись у тому разі, коли користувач віртуального простору не задоволений чимось у реальному житті, відтак віртуальні можливості здаються привабливішими і поступово може формуватись ілюзія можливості заміни навколишнього світу кіберпростором. У такому разі Інтернет стає джерелом необмежених можливостей здобуття інформації, знань і лайфхаків, пошуку все нових і нових друзів із можливістю легко закінчувати спілкування, якщо воно вже не відповідає очікуванням або набридло, а також вибір дозвілля на будь-який смак – будь то знайомство з складними культурними об'єктами, перегляд кінострічок, захоплення геймінгом або кіберспортом, або ж найпростіші форми заповнення вільного часу, як-от «залипання» в інстаграмі, споглядання АСМР тощо. Стирання межі сприйняття між кіберпростором і реальністю може призводити також до того, що користувачами будуть ставити аналогічні вимоги як до навколишньої дійсності, так і до Інтернету. А.М. Бежевець вказує на те, що на тлі надмірного використання кіберпростору виникають такі ознаки соціалізації сучасної молоді, як зниження інтелектуально-освітнього, культурного і морального рівнів [5, с. 142].

О.В. Богач зазначає, що культурні засоби, які пропонує кіберпростір, детермінують розвиток самоусвідомлення особистості. У процесі взаємодії з кіберпростором відбувається соціалізація, у процесі якої комп'ютери виступають технічними артефактами, а однолітки, батьки, викладачі та інші – агентами соціалізації. У цей момент відбувається конструювання майбутньої віртуальної ідентичності користувача під час когнітивної рольової інтеграції із суб'єктами та об'єктами кіберпростору.

У разі виникнення труднощів у безпосередніх контактах з іншими людьми (зокрема, з причин наявності недоліків зовнішності, дефектів мовлення, інвалідності або психічних захворювань) користувач отримує можливість обрати для себе інший, більш бажаний образ «Я». І якщо кіберпростір використовується для заповнення порожнечі, утвореної дефіцитом живого спілкування, внутрішнє «Я» може стати суперечливим, мозаїчним, розколотим та ізольованим від загальноприйнятих норм та цінностей суспільства, що особливо небезпечно в період дорослішання. Отже, кіберпростір виступає виховною агенцією соціалізації молодіжної аудиторії, вплив якого часто має стихійний і спонтанний характер [6].

Т.О. Сімакова, О.Є. Гавріна та І.А. Ковальчук пропонують такі механізми позитивної кіберсоціалізації, як: особистісна рефлексія (як готовність знаходити та долати протиріччя між Я-реальним та Я-ідеальним), варіативність мислення (бачення та побудова різних сценаріїв життя), відповідальність за своє майбутнє (на основі розуміння причинно-наслідкових зв'язків), готовність використовувати внутрішній ресурс (через здатність відчувати емоційно-вольову напругу у процесі досягнення поставлених цілей) [7, с. 60]. Про позитивну соціалізацію в Інтернеті згадують і В.А. Плешаков та М.В. Угольков, вказуючи позитивні умови цього процесу, що передбачають постійний моніторинг і підвищення соціальних і освітньо-виховних потенціалів інтернет-середовища, використання Інтернету для освітньо-виховних цілей навчальних закладів, побудову ефективної системи соціального виховання на основі можливостей і ресурсів інтернет-середовища, а також підвищення ціннісної значимості соціального виховання та ініціювання уваги до проблем соціалізації молоді з боку класичних соціальних інститутів – держави, суспільства, сім'ї [8, с. 119]. Отже, йдеться про активне включення Інтернету в суспільні процеси і передання позитивного досвіду користування ним від старших поколінь до молодших.

Пропонуємо об'єднати основні труднощі, які можуть ускладнювати успішну соціалізацію та кіберсоціалізацію підлітків, у такі групи:

1. Труднощі, що виникають внаслідок та у процесі взаємодії з інформаційним середовищем.

Обсяг інформації і можливостей в Інтернеті вражає. Статистичний проєкт Internet Live Stats [9] пропонує такі дані: у світі налічується майже 4,5 мільярдів користувачів мережі Інтернет, що становить 60% населення планети; кількість запитів Гуглу в день перевищує цю цифру і може сягати 6 мільярдів; у мережі є близько 1,7 мільярдів сайтів, денний інтернет-трафік може перевищувати 6 мільярдів гігабайт. Користувачі постійно створюють новий контент, обсяги якого вражають, і цей обсяг інформації фактично перебуває на відстані натискання кількох кнопок комп'ютера або в гаджеті. Чи можна уявити себе людині в бібліотеці в оточенні такої кількості книг, журналів або інших інформаційних ресурсів? Та чи реально зорієнтуватись у цих даних, тим більше школяреві?

Знання правил безпеки та поведінки в Інтернеті, алгоритмів роботи пошукових систем, а також етики спілкування у віртуальному просторі є, на нашу думку, першочерговими для входження у віртуальний світ. Іншими уміннями сучасної людини мають стати вміння диференціювати інформацію, забезпечення психологічної стійкості під час взаємодії з різноманітними, часто суперечливими даними та здатність до самостійного обмеження інформаційного споживання. Однак на практиці в процесі стихійної кіберсоціалізації практика взаємодії з кіберпростором випереджає отримання інструкції з безпечного користування мережею, що, у свою чергу, може призвести до розвитку дифузної ідентичності підлітка, яка характеризується низькими показниками розвитку рефлексії, не сформованою ціннісною ієрархією, високою тривожністю, перетворюючи їх на «жителів» соціальних мереж [10, с. 204]. Зазначимо, що проблема адаптації до інформаційного середовища та кіберсоціалізації є рівною мірою відкритою як для дітей, так і для дорослих, різниться сприймання такого середовища можливості відповідного віку.

2. Труднощі, що виникають поза межами інформаційного середовища.

Опанування навичок та умінь на кожному етапі життя вимагає від особистості відповідного рівня психологічної та фізіологічної готовності. У підлітковому віці тільки починає розвиватися здатність до самоаналізу, продовжує розвиватися мислення, формується потреба до самоствердження та почуття дорослості. Підлітковий вік – вік формування та накопичення життєвого досвіду, однак підліткам важко критично оцінювати навколишню дійсність, що може призвести до викривлення сприймання як реального, так, тим більше, віртуального світу.

Крім того, першопричина проблем адаптації підлітка в кіберпросторі може лежати у площині буденних психологічних труднощів, а також проживання кризи підліткового віку, які вимагають від

дитини та її оточення додаткових зусиль і часто призводять до конфліктів, дезадаптації та розвитку адиктивної поведінки.

3. Труднощі, що виникають у зв'язку із суспільними змінами на тлі розвитку та поширення інформаційного середовища.

Наш світ і буденність змінюються під впливом інформаційного середовища. Доступ до надзвичайного обсягу інформації створює ілюзію всезнання, що врешті знижує цінність процесу пошуку та засвоєння знань самостійно. Інтернет спрощує наше життя завдяки численним програмам і мобільним додаткам, які, здається, випереджають суспільний запит. Інтернет речей і роботизація змінюють роль і місце людини у світі, докорінно змінюють ринок праці. Змінюється темп змін. Перебудовуються ієрархії суспільних відносин в усіх сферах на усіх рівнях – авторитетними можуть ставати особи, які набирають достатню кількість підписників у соцмережах, при цьому їхній вік, соціальний статус та інтелектуальний потенціал не мають жодного значення. Втрачається роль та авторитет дорослого для дитини. В таких умовах успішність суспільних зусиль із соціалізації та кіберсоціалізації зростаючого покоління знижується, оскільки часто їм треба долати ціннісну та моральну дезорієнтованість, знецінювання та небажання докладати додаткових зусиль.

З огляду на перераховані труднощі не можна недооцінювати важливість суспільних зусиль, потрібно серйозно та системно підходити до кіберсоціалізації підлітків, скеровувати свою увагу на підвищення рівня медіаграмотності та медіакультури кожного члена суспільства.

Висновки. Проведений аналіз літератури з досліджуваної теми дає змогу стверджувати, що пришвидшення темпів науково-технічного прогресу, розвитку та поширення інформаційного середовища призводить до виникнення низки суспільних дисбалансів, серед яких – невстигання людини за людством як у горизонтальній, так і у вертикальній площині (тобто нездатність кожної людини охопити та пропрацювати обсяг інформації в історичній генезі та в сучасності), невстигання психофізіології за життєвими викликами і завданнями (нездатність фізично опанувати обсяги інформації та орієнтуватися в інформаційному хаосі), невідповідність реального світу віртуальному з його яскравістю та можливостями, і в результаті – зростання розриву між групами людей залежно від опанування ними технологій та входження в інформаційний і кіберпростір.

Соціалізація та кіберсоціалізація – важливі та взаємопов'язані процеси, залежно від того, як вони відбуватимуться, буде сформована особистість, її ціннісний, мотиваційний складник, самоусвідомлення, відносини із собою та сві-

том, тому ці процеси потребують уваги та участі оточуючих, і особливо гостро в перехідні періоди, яким є підлітковий. Зробити процеси соціалізації та кіберсоціалізації керованими можуть допомогти дорослі – батьки, педагоги, психологи та інші, хто взаємодіє з дитиною, та може спільно з нею опанувати правила безпечного та ефективного користування Інтернетом, навчити дитину віддавати перевагу якісному, складному та достовірному контенту, розповісти про етику спілкування, вивчати алгоритми, за якими працюють сайти, пошукові системи, контекстна реклама тощо.

Література:

1. Эпштейн М. Информационный взрыв и травма постмодерна. Информационное общество: экономика, власть, культура: хрестоматия : в 2 ч. / сост. В.И. Игнатъев, Е.А. Салихова. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2004. Ч. 2. С. 183–196.
2. Тадаєва А.В. Особливості соціалізації людини в сучасному інформаційному просторі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17(2). С. 329–337.
3. Плешаков В.А. Киберсоциализация: социальное развитие и социальное воспитание современного человека. *Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика*. 2010. № 2.
4. Плешаков В.А. О психопластике киберсоциализации человека. *Преподаватель XXI век*. 2016. №2. С. 71–77.
5. Бежевец А.М. Деякі аспекти кіберсоціалізації особистості. *Інформація і право*. 2015. № 1. С. 140–144.
6. Богач О.В. Кіберпростір і перспектива соціалізації особистості старшокласників. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Проблеми кіберагресії*. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2012. Т. 1. С. 158–167.
7. Симакова Т.А. Гаврина Е.Е., Ковальчук И.А. Анализ психологических механизмов позитивной киберсоциализации. *Прикладная юридическая психология*. 2018. № 2 (43). С. 59–64.
8. Плешаков В.А., Угольков Н.В. Интернет как фактор киберсоциализации молодежи. *Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика*. 2013. №3. С. 117–120.
9. Real Time Statistics Project Internet Live Stats. URL: <https://www.internetlivestats.com>.
10. Моделі розвитку ідентичності підлітка в умовах кіберсоціалізації. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 33. С. 194–205.

Maletska O. O. Specific features of socialization and cyber socialization of adolescents in current conditions

The article analyses the phenomena of socialization and cyber socialization of the individual. With the spread of the Internet and with the beginning of the socialization of the individual into cyberspace, i.e. cyber socialization, the reconstruction of all spheres of human activity is taking place; gradually, a person becomes an active user of the network, constructing its future virtual identity. Important are controllability of such process and achievement of a result when cyberspace becomes a qualitative addition to the real life of a person, actualizing the real socio-cultural practices of life.

It is noted that socialization begins from the moment of birth of a child, cyber socialization – from the moment of entering the virtual world, and at each stage of acquaintance with it the attention and support of an adult is required. However, we consider adolescence especially important because, during this period of communication, the capacity for self-reflection plays an important role and develops, the need for self-affirmation and a sense of maturity are formed.

The features of positive cyber socialization, the mechanisms of which are personal reflection, variability of thinking, responsibility for one's future and willingness to use an internal resource, are represented. An important condition for positive cyber socialization is the active inclusion of the Internet in social processes and the transfer of positive experience of using it from the older generations to the younger.

The following division of the difficulties of cyber socialization and socialization is proposed: difficulties that arise as a result of and in the process of interaction with the information environment; difficulties that arise outside of the information environment; difficulties that arise in connection with social changes against the background of the development and spread of the information environment. The information environment is overloaded with information, it creates the illusion of easy access to data, a simple and comfortable life that cannot be understood and handled by an adolescent on his own. Escaping into the virtual world and its twisted perception may also have psychological causes that lie in relationship with others or experiencing the age crisis by adolescents. The need for a comprehensive approach to overcome these difficulties in the process of entering the adult world by adolescents is emphasized.

Key words: *socialization, cyber socialization, informatization, adaptation, the Internet, cyber-space, adolescence.*